

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора
Мальської Марти Пилипівни
на дисертаційну роботу Маслиган Олени Олександрівни
«Теоретико-методологічні засади формування та розвитку туристично-
рекреаційних кластерів у регіонах України»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі
спеціальності 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.

Тему дисертаційного дослідження Маслиган О.О. можна розглядати як значущу в умовах децентралізації України та як актуальну на тлі прискорення процесів кластероутворення у тих сферах економічної діяльності, які забезпечують найбільший мультиплікативний ефект в економіці. Однією з таких є сфера туризму і рекреації, яка є найбільш вигідною, з точки зору мультиплікативного ефекту для економіки регіонів. З 2000-х р. до кризи, що викликана подоланням коронавірусної хвороби сукупний дохід від цієї сфери складав 7%, від загального обсягу експорту та 3% від експорту послуг. Після подолання кризи, що викликана подоланням COVID-19, прогнозується подальше щорічне збільшення доходів регіональних економік від туристичних поїздок і збільшення сукупних туристичних потоків на рівні 4-5 %. Окрім прямого впливу на економіку регіонів, окреслена сфера має непрямий вплив. Це додатковий дохід економіки, який формується з витрат туриста від купівлі товарів і послуг у даному регіоні. Такий вплив синтезує повторні витрати туристів у даному регіоні. Враховуючи різні за розмірами території, які володіють значним туристично-рекреаційним потенціалом процеси кластероутворення та їх результати (зокрема, формування туристично-рекреаційних кластерів) геж варіативні, однак незмінно сприяють підвищенню конкурентоспроможності економічних суб'єктів на мікро-, мезо- і макrorівнях. Фактично кластероутворення у сфері туризму і рекреації має забезпечити, підвищення конкурентоспроможності окремих економічних суб'єктів бізнесу (туристичних підприємств, туристичних регіонів, міст, сіл та селищ), підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів (шляхом

формування переваг від поділу праці, ущільнення науково-виробничої взаємодії). З огляду на наведені положення вкрай необхідне поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обґрунтування практичних рекомендацій в розрізі пріоритетів їх формування та розвитку на регіональному рівні.

Слід звертати увагу та не, що дисертаційне дослідження Маслиган Олени Олександрівни виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Мукачівського державного університету. Зокрема за наступними темами: № ДР 0116U004997 (у межах теми автором виділено та апробовано інструментарій ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; здійснено опис мережної структури кластера та її відмінностей від інших просторових форм організації бізнесу; здійснено опис функціонального призначення окремих ланок кластеру тощо), № ДР 0118U000854 (в межах теми автором проаналізовано потенціал розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України; виділено інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації в розрізі переваг та перспектив для регіонів України. Зокрема, проведено критику галузевого принципу розвитку туристсько- рекреаційного комплексу та виділено причини його недосконалості), № ДР 0115U000729 (в межах теми розроблено модель формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіоні, здійснено прикладне дослідження стану кластера та його учасників, за якого вони здатні виконувати свою діяльність на високому рівні синергетичної ефективності). Окрім цього, розробки, запропоновані в дисертації, використані при підготовці науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету (довідка № 807 від 04.06.2020 р.).

Високий рівень достовірності наукових положень, висновків і результатів дослідження Маслиган Олени Олександрівни підтверджується теоретичною та практичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження;

системним аналізом матеріалів; виявленням причинно-наслідкових зв'язків між елементами досліджуваної системи, різноманітною теоретичною базою.

Дисертація сформована на основі місткої джерельної бази. Автором розглянуті та системно проаналізовані 514 джерел в яких досліджувана проблема характеризується під кутом зору різних теорій розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах. Це створило передумови для системного висвітлення теми. Підвищенню ступеня обґрунтованості отриманих результатів сприяло використання у процесі дослідження робіт вітчизняних і закордонних авторів (дисертацій, монографій, публікацій у періодичних виданнях, матеріалів конференцій тощо).

У дисертації, зміст якої складається з 5-ти розділів, збалансовані теоретичні, методологічних та прикладні складові, які формують результати і особистий внесок здобувана та підпорядковуються реалізації базових завдань дослідження.

Науковий апарат дисертаційного дослідження (об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну тощо) сформовано кваліфіковано. Структура дисертації є чіткою, а логіка дослідження переконливою: від дослідження теоретико-методологічних засад дослідження автор приходить до визначення методологічного базису розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах. З цією метою на теоретичному рівні дисертантка уточнює понятійний апарат теорії регіонального розвитку та теорії кластерного розвитку, зокрема - в частині уточнення поняття «інтеграційних структур». Так, в ньому, на відміну від наявних підходів, узгоджено та поєднано такі параметричні властивості: мета, форма, характер багаторівневого об'єднання учасників, також уточнює форми мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів, принципи організаційної регламентації розвитку туристично-рекреаційних кластерів. При цьому дисертантом поставлено 12-ть дослідницьких завдань, які розкриті у змісті дисертації.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і

методи дослідження; відображено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та особистий внесок здобувана.

У першому розділі «Концептуальні засади формування і розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах» автором окреслена інтеграційна модель розвитку сфери туризму і рекреації у фокусі переваг та перспектив для регіонів, поглиблено понятійно-термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів на регіональному рівні; здійснено впорядкування інституціональної структури кластеру та форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру. Фактично розділ визначає теоретичні позиції концепції дослідження, які забезпечуються:

1. Окресленням переваг, перспектив регулювання регіонального розвитку.
2. Наданням визначення категорії «туристично-рекреаційних кластерів», класифікацією кластерів за базовими ознаками.
3. Обґрунтуванням організаційної структури туристично-рекреаційних кластерів, форм реалізації спільної підприємницької діяльності в межах кластерів.

Виходячи з наведених позицій у дослідженні виділено багаторівневу систему інституцій, що визначають рамкові умови набуття кластерами систематики, завершеності, визначеності та зміни спадкових характеристик (С.82-83 рукопису та С.11-12 автореферату).

За результатами дослідження виділено комплекс заходів з організації спільної діяльності багаторівневої системи інституцій в напрямку визначення рамкових умов набуття кластерами систематики, завершеності, визначеності та зміни спадкових характеристик, а також особливості взаємозв'язку, взаємодії інституцій, що дозволяють врівноважувати та скоригувати інтереси бізнесу, регіону, спільну діяльність учасників (с. 82-97 рукопису).

У другому розділі «Методологічний базис формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах» автором досліджено теоретичну платформу формування та розвитку туристично-рекреаційних

кластерів у регіонах; розроблено системний підхід до створення та ідентифікації передумов формування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; розглянуто принципи, методи і форми регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіоні; також обґрунтовано напрями проектування циклу регулювання туристично-рекреаційних кластерів на основі впровадження Збалансованої Системи Показників. Основами та найбільш цінними позиціями розділу є:

1. Теоретико-прикладне розуміння характеру економічної діяльності кластерів, що у роботі є центральним у формуванні методичного підходу до забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах та у розробці інструментарію упорядкування відносин учасників кластера, за допомогою якого регіональні органи управління та Рада кластера реалізують множинний вплив на підсистеми кластера.
2. Детермінування механізмів активізації розвитку сфери туризму і рекреації.
3. Виділення підходу до забезпечення функціонування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів на основі: балансувальних показників, які демонструють операційні результати діяльності учасників та загальний прогрес у досягненні цілей або системи взаємопов'язаних показників; балансувальних інструментів регулювання розвитку кластера; системної форми опису діяльності кластера.

Виходячи з наведених позицій у дослідженні представлено й ретельно обґрунтовано авторське бачення регулювання розвитку учасників кластера стратегічного планування та транслювання цілей і завдань діяльності у дворівневій ЗСП, що реалізує концепцію розвитку за цілями (С.153 -155 рукопису та С. 15-16 автореферату).

У третьому розділі «Аналіз функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та можливості їх розвитку в контексті світового досвіду» автором здійснено аналіз загальних трендів розвитку сфери туризму і рекреації в регіонах України, практики створення, ідентифікації та розвитку

туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України; досвіду формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах з метою адаптації найкращих практик до вітчизняних реалій. Основами та найбільш цінними позиціями розділу є:

1. Вивчення досвіду формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах, яке дало змогу відзначити доцільність розробки єдиної державної програми кластеризації економіки України, що ґрунтується на практиках керованого розвитку таких кластерів, адаптованих до вітчизняних реалій.

Виходячи з наведених позицій у дослідженні презентовано практики керованого розвитку туристично-рекреаційних кластерів (С. 221-247 рукопису та С.20-21 автореферату).

У четвертому розділі «Організаційні механізми розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України: мезо- та макровиміри» апробовано інструментарій ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах на прикладі Закарпатської області; розроблено пропозиції до формування мережної структури функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах на прикладі туристично-рекреаційного кластеру в Закарпатській області; окреслено специфіку організаційно-практичних питань розвитку учасників у межах туристично-рекреаційних кластерів. Основами та найбільш цінними позиціями розділу є:

1. Апробація розробленого автором інструментарію ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів.
2. Окреслення особливостей та результатів розвитку мереж кластерів у регіонах.
3. Розподіл відповідальності, повноважень і обов'язків учасників кластера у виробництві спільного туристичного продукту.

Найбільш значущім результатом розділу є апробація розробленого автором інструментарію ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів на основі загальної моделі виділення головних компонентів, на прикладі ряду

міст, сіл та селищ Закарпатської області, які розглядалися управлінням туризму та курортів департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської обласної державної адміністрації як пріоритетні для розвитку кластерів (С. 274-291 рукопису та С.22-23 автореферату). Результати розрахунків показують території регіону, де формуються природні кластери.

У п'ятому розділі «Підтримка функціональності та стратегічні пріоритети регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України (на прикладі кластерів Закарпатської області)» запропоновано підхід до регуляторного впливу органів регіональної та місцевих рад, суб'єктів бізнесу у межах туристично-рекреаційних кластерів; розроблено наукові засади узгодження пріоритетів функціонування учасників туристично-рекреаційних кластерів; обґрунтовано напрями імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України. Основами та найбільш цінними позиціями розділу є:

- Відокремлення процесів, що запускають механізми циклічного відтворення функцій з продукування процесів ефективного розвитку на основі віддаленої обробки великих масивів даних;
- Виокремлення напрямів переведення регіональних цілей у процеси розвитку, на основі методики системного опису кластеру та опису цілеспрямованої діяльності об'єднань учасників кластера, використовуючи великі масиви даних, що дозволяють ідентифікувати біхевіоризм станів.
- Визначення алгоритмів забезпечення організаційної стійкості учасників кластера, технологічної та фінансової сталості.

Найбільш значущим результатом розділу є формування регуляторного впливу регіональної ради та органів місцевого самоврядування, суб'єктів бізнесу в кластері орієнтоване на налаштування дій його учасників на основі реалізації сукупності кроків збалансування цілей туристично-рекреаційного кластера задля впорядкування відносин його учасників (на основі

декомпозиції цілей учасників кластера; визначення прав і обов'язків учасників в кластері; добору контрольних показників, що визначають успішність розвитку кластера та його учасників; збору та аналізу інформації про результати розвитку кластерів), транслювання регуляторного впливу (С. 332-354 рукопису та С.24-25 автореферату).

Отже, аналіз змісту дисертаційного дослідження Маслиган Олени Олександрівни засвідчує його завершеність, досягнення висунутої мети та успішне вирішення поставлених завдань, у результаті чого отримано результати, що відзначаються науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю.

Основні положення дисертації, що визначають її новизну й винесені на захист, полягають у такому:

уперше: розроблено підхід до впорядкування інституціональної структури кластера та форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру; запропоновано методичні підходи до забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, з метою визначення режимів їх безпечного функціонування; розроблено інструментарій упорядкування відносин учасників кластера, за допомогою якого регіональні органи управління та Рада кластера реалізують множинний вплив на підсистеми туристично-рекреаційного кластера;

В роботі є значна кількість удосконалень, серед яких: теоретичний базис функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; науковий підхід до формування регуляторного впливу регіональної ради та органів місцевого самоврядування, суб'єктів бізнесу на туристично-рекреаційні кластери; методичний підхід до дослідження економічної діяльності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; науковий підхід до ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах.

В роботі є значна кількість положень, що дістали подальшого розвитку, зокрема: понятійний апарат теорії регіонального розвитку та теорії кластерного розвитку; ідентифікація ознак та специфічних рис притаманних

інтеграційній моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах тощо.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Маслиган Олени Олександрівни, слід звернути увагу на дискусійні положення:

1. Поза увагою дисертантки залишився напрям регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах в період економічної кризи викликаною запровадженням карантинних обмежень. Така потреба зумовлена тим, що в період економічної кризи стандарти заходи впливу стають неідеальними. Останнім прикладом стала економічна криза у зв'язку із пандемією COVID-19, яка мала негативний вплив на економічну активність суб'єктів сфери туризму і рекреації у т.ч. і кластерні утворення не зважаючи на регулювання розвитку.
2. Предметом дослідження обрано теоретико-методологічні засади та науково-практичні аспекти формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України. Цінність дисертаційного дослідження, на нашу думку, зросла б, якби в ньому були визначені умови формування та розвитку природних та штучних туристично- рекреаційних кластерів.
3. Оцінка потенціалу розвитку туристично-рекреаційних кластерів, згідно з концепцією ґрунтується на рейтингуванні територій в регіонах України за індикацією якості, кількості туристичних ресурсів та характеру кореляційного зв'язку у межах діаграм розкиду, що відбивають характер зв'язку між двома ознаками (враховується характеристика якості та фактор, що впливає на неї). На нашу думку, дисертаційне дослідження лише б виграло, якби авторка спиралася в процесі дослідження на моделі багатфакторного кореляційного зав'язку, замість використання диференційованих діаграм розкиду, (с. 247-268).
4. Глибшого обґрунтування потребує доцільність використання поняття «створення» у п. 3.2, замість «формування», яке фігурує у назві дисертаційної роботи. Зокрема назва п. 3.2 звучить як практика

створення, ідентифікації та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України. Далі по тексту теж «створення», а не формування, (с. С. 201-221 рукопису та С. 16 автореферату).

5. Вважаємо, що логічно було б поєднати в одному підрозділі матеріали методичного та апробаційного характеру, щодо ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів.

Наведені вище зауваження є дискусійними, відтак не впливають на загальний позитивний висновок щодо оцінки дисертаційної роботи Маслиган Олени Олександрівни. Вважаємо, що дисертація на тему «Теоретико- методологічні засади формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України» є самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, яке успішно вирішує важливу для розвитку продуктивних сил і регіональної економіки проблему та відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами) та паспорту спеціальності. Її автор, Маслиган Олена Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.

Доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму
Львівського національного
університету імені Івана Франка

М. П. Мальська

А.Гуменюк
06.08.2021